

Şaşırtmanın Felsefesi ve Kandırılmanın Verdiği Haz*

Jenny Bhatt

Çeviri: Doğukan Özsoy

Günlük hayatta karşılaştığımız ani sürprizler karşısında çoğumuz isteksiz, hatta dikkatsizdir. Buna rağmen, Vera Tobin'in [Elements of Surprise: Our Mental Limits and the Satisfactions of Plot](#) [[Şaşırtmanın Felsefesi Edebiyatta ve Sinemada Şaşırtma Unsurları](#)] kitabında da belirttiği üzere, okuduğumuz veya izlediğimiz kurgularda anlatsal sürprizlerden tatmin olur ve haz alırız. O. Henry tarzı (yazdığı öykülerin şaşırtıcı sonları ile ünlü bir yazar) ters köşe sonlar, yazarın kendi zamanında olduğu kadar popüler olmasa da bugün okuyucular/izleyiciler hâlâ kaçınılmaz olanın paradoksuna bağlı kalan (yani, daha önce gerçekleşmiş olanların sonucu olan) ama yine de sonu belli olmayan anlatıları tercih ediyor. Ucuz olmayan, formüle edilmiş, unutmayın ki "iyi tasarlanmış" bir şaşırtma Tobin'in de aşağıda belirttiği üzere:

"İyi tasarlanmış" ile, 19. yüzyıl Aristoteles'in ilkelerini biraraya getiren (Neo-Klasik Fransız Akademisi kanalıyla) ve Paris Bulvar tiyatrolarında esas metne sonradan eklenerek kalabalığı hoşnut etme amacıyla oluşturulmuş çarpıcı ve sağlam oyunlar arasında benzerlik gözetiyorum. Oyunlara hâkim olan estetik ise şaşırtmanın önceden ne ölçüde zekice kurgulandığı ve hazırlandığıdır. İyi tasarlanmış şaşırtma geleneği ise soruyor: Bu açığa çıkarma ustaca geliştirilmiş bir temele mi dayanıyor? Bu gelenek, hikâyenin ince bir şekilde inşa edilmiş mekanizma, iyi yağlanmış bir tuzak ve birbirine sıkıca kenetlenmiş parçalardan oluşuyor olma hissinden gelen tatminlere en yüksek değeri atfeder. İyi tasarlanmış şaşırtıcı hikâye ani bir yorumlamayla beraber, zaten bu yorumlamanın başından beri orada olduğu hissini üretmeyi amaçlar — şaşırtma yalnızca beklenmedik değil, aynı zamanda açığa vurucu olmalı."

Bu kitapla beraber, Tobin kurgunun tüm türlerinde bu tür bir şaşırtmayı keşfetmeye dair bilimsel bir yaklaşım benimsiyor. Bilhassa incelediği şey, bilişsel sınırlarımız ve garipliklerimizin bu tür şaşırtmaların etkili bir biçimde çalışmasını sağlamakla kalmadığı, aynı zamanda ortaya çıktığında, fark edildiğinde, anlaşıldığında ve kabul edildiğinde belirli bir haz ve tatmin hissi sağladığıdır. Tobin hem hafıza, algı ve anlatıma dayalı dil bilim gibi çeşitli bilişsel teorileri —beraberinde tüm önyargıları ve örnekleriyle birlikte— hem de iyi bilinen birkaç kurgu yazısı ve filminin gizli saklı yönlerini düzenli bir çalışmaya tabi tutuyor.

Bilimsel taraflarına ilgi duyan okurların yanı sıra, kitap aynı zamanda becerilerini geliştirmek isteyen yazarlar ve böyle anlatılara verdikleri tepkileri anlamak isteyen okurlar/izleyiciler tarafından da

* **Orijinal Kaynak:** Bhatt, Jenny. (2018, May 10). "[Elements of Surprise' and the Pleasures of Being Had](#)". *Pop Matters*.

Atıf Şekli: Bhatt, Jenny. (2020, Aralık 04). "Şaşırtmanın Felsefesi ve Kandırılmanın Verdiği Haz", Çev. Doğukan Özsoy. sosyalbilimler.org, **Link:** <https://sosyalbilimler.org/sasirtmanin-felsefesi>

okunmalı. Dedektif hikâyeleri, korku, gerilim, gizem ve beklenmedik sonların ötesine geçen Tobin, Shakespeare'den Ian McEwan'a belli başlı yazarların okuyucuyu/izleyiciyi zekice kandırmak ile adil olmayan bir biçimde kandırmak arasındaki farkı nasıl gösterdiklerini açıklamaya çalışır.

Tobin'in verdiği örnekler ışığında, uyarmak gerekir ki bu filmlerin ve kitapların detaylı analizi okur için spoiler içerebilir. Tobin her bir örneği etraflıca özetleyerek büyük bir gayretle tanıtıyor, böylece okur eğer eseri daha önce okumamışsa veya hatırlayamıyorsa, bu işaret edilen noktaları anlamasına engel olmamış olur. Bununla birlikte, Shakespeare – *Othello*, Jane Austen – *Emma*, Charles Dickens - *Büyük Umutlar*, Charlotte Brontë – *Geçmişin Gölgesinde Villette*, Ian McEwan – *Kefaret* gibi en sık başvurulan eserlere rastgele bir aşinalıktan daha fazlasına sahip olmak daha yararlı olacaktır.

Bu derece yoğun bir biçimde teorik alıntılarla hazırlanan kitaplar, okuyucunun dikkatini veya ilgisini kaybetme riski taşırlar. Tobin bunu sıkıca düzenlenmiş bir yapıyla beraber yalnızca gerekli teorik tanımları, takip etmesi kolay örnekleri serpiştirerek ve anlaşılmasız jargondan kaçınarak sağlama alıyor. Diğer bir yandan, işe başlamadan önce yetenekli bir makinist gibi aletlerini ayarlayıp hazırlayan Tobin, kitabın ilk yarısını —birinci bölümden dördüncü bölüme kadar— kişisel unsurları göstermeye ayırıyor.

Anlatsal şaşırtmanın temel yapı taşlarından olması bakımından, üçüncü ve dördüncü bölüm — Tobin'in tabiriyle “şaşırtmanın şiirselliği” — beş tamamlayıcı strateji ve birkaç dilbilim modelini kapsıyor. Bunlar şaşırtmaların gözler önüne serilmesi ve tüm hikâye boyunca bunlara rastlanmasına olanak sağlayan, bilginin lanetini tam da doğru zamanda uyandırarak izleyiciyi şaşırmaya ilgili ve hazır tutan anahtar tekniklerdir. Bunlar aynı zamanda şaşırtmaların yeniden okunurken bile güçlü ve dirençli olmasını sağlıyor. Bilginin miktarı ve şaşırtma bulmacasının tüm parçalarının farklı etkiler amacıyla çeşitli kombinasyonlarda bir araya getirilmesi bakımından, kitabın ikinci yarısının kesinlikle nispeten daha yavaş özümsemesi gerekir. Kitabın bu kısımları boyunca acele ediliyormuş hissi duyulabilir, o yüzden ilerlemeden önce acele etmeyip zamanı kullanabilir, anahtar noktaları ve varılan sonuçları özümseyebiliriz.

Son bölümde Tobin, kısaca şaşırtma unsurlarının dinamiklerinin nasıl kurgusal hikâye anlatımının da ötesine, olayların hikâye gibi sunulduğu —örneğin, hukuk ve akademi gibi alanlar— hikâye ve retoriğin büyük rol oynadığı hayatlarımızın diğer taraflarına uzandığını gösteriyor. Hiç şüphesiz, burada başka bir kitap için yeterince malzeme var.

Böyle kitapların genel olarak sağladığı faydalarından biri, anlaşılması güç birçok yönden oluştuğumuzu, gerçek güdülerimizin bize yabancı olduğu ve üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri bastırıldığımızı söyleyen 20. yüzyıl Freudyen fikirlerden kurtulmaya devam etmesidir. İnsan zihni hakkında hâlâ bilmediğimiz birçok şey varken, zihin üzerine disiplinler arası çalışma ve gelişmelerin sayesinde seçimlerimizi, yargılarımızı, haz ve zevklerimizimizi yönlendiren makinanın parçaları hakkında daha artık büyük bir farkındalığa sahibiz. Hayatımızın yeni yönleri bu mercekten incelendiğinde, bu bilişsel bilim alanının yeni bulgular ortaya çıktıkça gelişmeye devam ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu alanda son zamanlarda ortaya çıkan en iyi kitap muhtemelen Daniel Kahneman'ın *Thinking, Fast and Slow* [Hızlı ve Yavaş Düşünme] kitabıdır. İki tür düşünme şekli olduğunu belirtir: Sistem 1; hızlı,

içgüdüsel, çağrışımsal, otomatik olarak kullandığımız kısa yol. Sistem 2; yavaş, temkinli ve daha fazla çaba ve bilgi gerektiren odaklanılmış taraf.

Böyle bir kitabın sağladığı diğer bir fayda ise, yaratıcı yazmanın öğrenilemez veya öğretilemez gizemli bir yetenek veya kabiliyet olduğu fikrinden kurtulmasıdır —sanki en iyi yazılı eserler Kahneman’ın Sistem 1’de belirttiği şekilde gerçekleşmiş gibi. Gerçek hayat gelişigüzeliklerle dolu olabilir ancak kurgusal anlatılar, insan deneyimlerine ve davranışlarına anlam vermek amacıyla tek bir çatı altında toplanmış, titizlikle inşa edilmiş ve düzenlenmiştir. Tobin’in kitabın sonuna doğru söylediği gibi:

Kitap boyunca incelediğim örnekler, en azından bu kimyanın bir kısmının, hikayelerin salt düzenli bir şekilde ayarlanmış olaylar olduğu fikrinden başka bir şey olduğunu öne sürüyor. Bu aynı zamanda bizim çıkarımlar yapmamızı cesaretlendiren belirli dilbilimsel ve anlatsal yapılara da dayanıyor; -yalnızca geriye dönük olarak değil aynı zamanda önceden tahmin ederek- bakış açısına bağlı olan bilgi, belirli bir andaki belirli bir perspektife bağlı olan bilgi temeline dayanarak. Bu da demektir ki, kaçınılmazlığın izlenimi yalnızca sonuçcu düşünmenin sorunu değildir. Bu ayrıca yalnızca geçmiş hakkında nasıl düşündüğümüzün değil diğer insanlar hakkında nasıl düşündüğümüzün de bir parçası olan düşünceden doğar.

Bunun yanı sıra, anlatsal eserin iyi olmasını sağlayan şeyin belirli özelliklerini ne kadar iyi anlarsak, okuma ve yazma zevkimizi de o kadar derinleştirmiş oluruz. İnsan gurme bir şef olacağını amaçlamıyor olabilir, fakat iyi bir yemeğin nasıl yapıldığına dair bileşenleri, tarifi ve metodolojisi hakkında daha çok şey bilmek, hiç şüphesiz yemeğin Epikourosçu beğenisine daha fazla nitelik katacaktır.

Tobin’in kitabının, piyasadaki tipik “nasıl kitap yazılır” kitaplarına benzemediğini belirtmekte fayda var. İkincisi okura karman çorman, karmakarışık bir alet vermeyi amaçlar. Buradaki tehlike, deneyimsiz yazarlar her zaman hangi aleti ne sıklıkla ve ne zaman kullanacağını bilmezler. Dolayısıyla birçok deneme-yanılma ve kötü yazılar ortaya çıkıyor. Tobin’in kitabı, kurgusal hikâye anlatımının ayırt edici özelliklerine bakarak —iyi tasarlanmış şaşırtma— belirli şekillerde beraber kullanılmak üzere aletler kümesini takdim ediyor.

Kitabın sonunda Tobin “inatçı bir problem”e işaret ediyor. Eğer çeşitli argümanlarını ve belirttiği noktaları geliştirmede yeterince açık ve ikna edici olsaydı, okur sonunda bunların zaten apaçık ortada olduğunu bulacaktı. Teorik olarak bu, kitap boyunca onun mantığının geri kalanı ile uyumlu ve anlamlı. Son sözleri ise şöyle:

En sonunda bu, yazarların hem bağlı kaldıkları hem de ustası oldukları bir numara: bir kere hikâyenin nasıl bittiğini öğrendiğinde her şey basit görünür.

Bazen en iyi tasarlanmış şaşırtmalarda bile, bir okur uygun ve gerekli anlarda zekice tasarlanmış tüm ipuçlarını pekâlâ deşifre edebilir. Yine de böyle bir okur bir an durup, yazarın bütün ipuçlarını bir araya getirdiğini, onları birleştirdiğini, doğruluk, titizlik, netlik ve bütünlüklü bir şekilde sunduğundan dolayı yazarın dehasına hayret edebilir.

Çalışması kendi beyinlerimizi yeniden biçimlendirecek ve dünyayı görmemizde bize yeni ufuklar açacak olan böyle bir yazara cevabımız asla derin bir minnettarlık ve saygıdan başka bir şey olamaz.

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan *sosyalbilimler.org*, sosyal bilimler alanında çalışma yürüten her bireyin yararlanmasına veya katkı sunmasına açık akademik bir web sitesidir. Hakkında detaylı bilgi almak için sosyalbilimler.org/hakkinda sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube'da [@sosbilorg](https://www.facebook.com/sosbilorg) kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*'i takip edebilirsiniz.

sosyalbilimler.org/abonelik sayfasından e-bülten aboneliği olarak, her pazar günü, o hafta içinde sosyalbilimler.org'da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.

sosyalbilimler.org'da yayımlanan metin, video ve podcastlerin paylaşıldığı Telegram grubuna t.me/sosbilorg adresinden katılabilirsiniz.